

YU ISSN 0351 — 7926

**G O D I Š N J A K
G R A D S K O G
M U Z E J A
V A R A Ź D I N**

broj 7

V A R A Ź D I N 1 9 8 5.

Uredništvo:

Antica Bregović, Marina Šimek, Ljerka Šimunić, Jasna Tomičić

Za nakladnika:

Jasna Tomičić

**U povodu 40-godišnjice oslobođenja zemlje i 60-godišnjice postojanja
Gradskog muzeja Varaždin**

Pokroviteljstvo:

CONING Varaždin

CROATIA ZO osiguranja Zagreb — filijala Varaždin

NIŠRO »Varaždin«, Varaždin

OSIZ za obrazovanje radnika za samoupravljanje Varaždin

PPK KOKA Varaždin

PTT saobraćaj Varaždin — OUR TELEKOMUNIKACIJE

SIZ u oblasti kulture općine Varaždin

VAMA Varaždin — RZ ZAJEDNIČKI POSLOVI

VARKOM Varaždin

VARTILEN Varaždin

Lektura i prijevod:

Bosiljka Paska (hrvatski)

Zoran Dučakijević, Mirko Malez (engleski)

Doris Baričević, Ladislav Šaban, Silvija Šamarija i Marina Šimek (njemački)

Godišnjak je tiskan u 1000 primjeraka

Tisak: NIŠRO »Varaždin«, Varaždin

S A D R Ź A J

Jasna Tomičić, Gradski muzej Varaždin Šezdeset godina Gradskog muzeja Varaždin . . . . . Sechzig Jahre Stadtmuseum Varaždin	5
Mirko Malez, Zavod za paleontologiju i geologiju kvartara istraživačkog centra JAZU Spilja Vindija kao kultno mjesto neandertalaca . . . . . The Vindia cave as a cult place of a neanderthal man	31
Marina Šimek, Gradski muzej Varaždin Kameni Vrh . . . . . Kameni Vrh	49
Josip Crnički, Rudarsko geološko naftni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, OOUR Studij geotehnike Varaždin Petrografski opis artefakata s nalazišta Kameni Vrh kod Lepoglave Petrographische Beschreibung der Artefakte der Fundstelle Ka- meni Vrh bei Lepoglava	81
Željko Tomičić, Muzej Međimurja Čakovec Osvrt na jedan skupni nalaz antičkog novca iz Međimurja . . . Rückblick auf einen Gruppenfund Antiken Geldes aus Međimu- rje	87
Gustav Piasek, Medicinski centar Varaždin Nekoliko podataka o komunalnim, sanitarnim i socijalnim prili- kama Varaždina u drugoj polovici XVIII stoljeća . . . . . Einige Angaben über die Kommunalen, Sanitaren und sozialen Verhältnisse in Varaždin in der zweiten Hälfte des 18. Jhd.	97
Stjepan Hajduk, Zavičajni muzej Varaždinskih Toplica Prilog istraživanju povijesti pučkog školstva u Varaždinskoj žu- paniji . . . . . Beitrag zur Untersuchung der Geschichte des Volksschulwesens in der Varaždiner Gespanschaft	107
Ivanka Štager, Gradski muzej Varaždin Tarifni pokreti i štrajkovi radnika u Varaždinu 1919—1929. go- dine . . . . . Tarifbewegungen der Arbeiterstreiks in Varaždin von 1919 bis 1929	121
Miroslav Klemm, Gradski muzej Varaždin Zbirka pečatnjaka Gradskog muzeja Varaždin . . . . . Eine Petschaftssammlung des Museums der Stadt Varaždin	133

Doris Baričević, Arhiv za likovne umjetnosti JAZU	
Kameni spomenik sv. Ivana Nepomuka pred varaždinskim Starim gradom	151
Eine steinerne Statue des hl. Johannes von Nepomuk vor der alten Burg in Varaždin	
Ladislav Šaban, Zagreb	
Dva Josipa Pape posljednji graditelji orgulja u Varaždinu	161
Zwei namens Josef Papa, die letzten Orgelbauer in Varaždin	
Tihomil Stahuljak, Filozofski fakultet Zagreb	
Pustolovine jednog ljubitelja stare odjeće i nošnje u poslijeratnome Varaždinu	177
Die Abenteuer eines Liebhabers alter Bekleidung und Trachten in Varaždin nach dem Kriege	
Ljerka Albus, Gradski muzej Varaždin	
Narodna nošnja varaždinskog kraja	191
Die Volkstracht der varaždiner Gegend	
Marijan Kraš, Varaždin	
Bednjunsko ženidbo — Bednjanska svadba	207
Die Hochzeit von Bednja	
Antica Bregović, Gradski muzej Varaždin	
Zbirka Carabida Entomološkog odjela Gradskog muzeja Varaždin	221
Sammlung Carabidae der Entomologischen Abteilung des Stadtmuseums Varaždin	

NEKOLIKO PODATAKA O KOMUNALNIM, SANITARNIM I SOCIJALNIM PRILIKAMA VARAŽDINA U DRUGOJ POLOVICI XVIII STOLJEĆA

7. srpnja 1767. osniva kraljica Marija Terezija »Vijeće Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije« kao zemaljsku vladu za sve vojničke, upravne, sudske, financijske, školske i gospodarstvene poslove. Vijeće su sačinjavali ban i pet savjetnika. Savjetnici su bili: tri plemića, jedan velikaš i jedan crkveni dostojanstvenik. Time je Hrvatska postala ravnopravna Mađarskoj koja je od 1723. imala analogno »namjesničko vijeće«.¹ U okviru »Vijeća Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije« formiran je zdravstveni savjet koji je bio prava zdravstvena vlast i djelovao i tada kada nije bilo epidemija u zemlji. Član tog savjeta je i medicus regis-zemaljski praliječnik. U to je vrijeme to bio Ivan Mihael Hinterholzer.²

11. kolovoza 1767. odlučila je kraljica smjestiti Vijeće Kraljevina u Varaždin. Varaždin time postaje glavni grad zemlje. Kraljica poziva magistrat da se pobrine za osiguranje odgovarajućih zgrada u koje bi se smjestila vlada, traži odgovarajuće stanove za činovnike i da se magistrat pobrine za prehranu tih ljudi.³ Franju Kollera imenuje komesarom sa zadatkom da instalira Vijeće u Varaždinu.⁴ Varaždin je glavni grad zemlje od 1767. do 1776., tj. do katastrofalnog požara 25. travnja 1776.⁵ kada je toliko uništen pa nije preostala mogućnost za smještaj Vijeća i ono je preseljeno u Zagreb i smješteno u prazni isusovački samostan. Od 1. srpnja 1776. Zagreb postaje glavni grad Hrvatske.⁶

U vremenu o kojem je riječ Varaždin je imao oko 3.600 stanovnika. Gradom je upravljao gradski magistrat kojem je na čelu bio gradski sudac. Pojedine funkcije u gradu vršili su senatori. Za ekonomske poslove se brinuo konzul, policijske i održavanje javnog reda provodio je gradski kapetan, za pravne se poslove brinuo gradski fiskal. Jedan je senator vršio nadzor nad cehovima, drugi nad zdravstvom. Poseban je senator vodio brigu o siročadi (pupile).⁷ Gradska je policija osnovana 1769. i stavljena pod jurisdikciju gradskom kapetanu koji upravlja i gradskim stražarima i vratarima te pomoću njih kontrolira osobe koje ulaze u grad i pazi da se ne dogodi požar u gradu. Gradska policija nije imala pravo nadzirati područje starog grada što se često pokazivalo kao nedostatak. Svi stranci, osobito oni koji bi odsjedali u gostionicama, morali su se prijaviti policiji. Policija je posebno pazila na skitnice, prosjake, ljude bez zaposlenja i vojnike.^{8,9}

1. »Znamenitosti i zaslužni Hrvati od 925—1925.«, Zagreb, 1925., str. L×II

2. Thaller, L.: Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od godine 1770. do 1850., Karlovac, 1927., str. 34

3. Historijski arhiv Varaždin (HAV), Arhiv grada Varaždina (AGV), kutija (k) 1, (spis) 52

4. HAV, AGV, k. 1, 55

5. HAV, AGV, k. 70, 5

6. »Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925.«, Zagreb, 1925., str. L×III

7. HAV, AGV, k. 69, 170

Delikvente je policija mogla uhapsiti ako bi ih ulovila na djelu, gradski ih je kapetan smio zatvoriti, ali ne i kazniti. Kaznu je izricao gradski magistrat.¹⁰ Za zdravlje građana brinula su se dva gradska kirurga i jedna primalja.^{8,9}

Najveća smetnja javnozdravstvenim prilikama u gradu bila je voda u grabama oko grada. Pod konac XVII stoljeća prestaje za ove krajeve opasnost od Turaka. Slavonija je od njih oslobođena 1691. godine nakon bitke kod Slankamena i Varaždin kao tvrđava tada gubi važnost. I zapovjedništvo Slavonske krajine preseljeno je iz Varaždina. Utvrde i obrambeni sistem grada još će cijelo jedno stoljeće praviti poteškoće zdravstvenoj službi. Voda koja je radi zaštite dovedena u grabe oko grada sistemom kanala iz Drave pa se zatim opet odvodila u Dravu, tako je polagano protjecala da je djelovala gotovo kao stajačica. Bila je izvrsno leglo molestanata, a takav »idealna« recipijent otpadaka građani su najzdušnije prihvatili i u tu vodu bacali sve ono čega su se htjeli riješiti. 1726. gradski magistrat bio je prisiljen posebnim proglasom zabraniti bacanje izmeta i drugog smeća u vodu gradskih opkopa. Tim je proglasom rečeno da se otpaci i smeće ne smiju ni odlagati po gradskim ulicama, nego se sve to mora izvoziti i deponirati daleko u polju. Ujedno je zabranjena ispaša krava po gradskim bedemima.¹¹ (Sl. 1.)

Pokušaji uklanjanja vode iz graba oko gradskih bedema datiraju od 17. VI 1764. Te je godine zasjedao zajednički Ugarsko-hrvatski sabor u Požunu, pa gradski magistrat traži u toč. 8 instrukcije delegatima »s obzirom da su sada Turci daleko od granice otjerani« odobrenje novaca za kopanje novih kanala kojim bi se odvela voda iz grabišta oko grada »jer je ta voda izvor bolesti«.¹² Vjerojatno potaknut istupom delegata na Saboru tadašnji ban Nadassdy poziva 12. VIII 1764. varaždinski magistrat pismom iz Požuna da radi čuvanja zdravlja građana i sprečavanja pojava zaraznih bolesti u gradu dade očistiti opkop koji je pun svega te da energično zabrani građanima bacati bilo kakve otpatke onamo, naročito hranu i meso jer to posebno smrdi kada se raspada.¹³

1767. godine obraća se gradski magistrat banu molbom da naredi okolnim kmetovima kako bi pomogli iskopati kanal uz Plitvicu i Bednju kojim bi se odvela ustajala voda iz graba. U molbi se predlaže da bi ti kmetovi pomagali i pri čišćenju postojećih jaraka prema Dravi.¹⁴ Tom molbom nije ništa postignuto, a možda se ban i oglušio na te prijedloge. 5. X 1778. sama kraljica Marija Terezija putem Vijeća kraljevina obavještava gradski magistrat da je saznala za močvarnu vodu u grabama koje okružuju grad i da tu vodu smatra škodljivom za opće zdravstveno stanje pa nalaže da kakav sposoban geometar izradi plan za sanaciju grabišta i taj plan odmah dostavi Vijeću.¹⁵

8. HAV, AGV, k. 69, 98

9. HAV, AGV, k. 69, 103

10. HAV, AGV, k. XCIII, 9

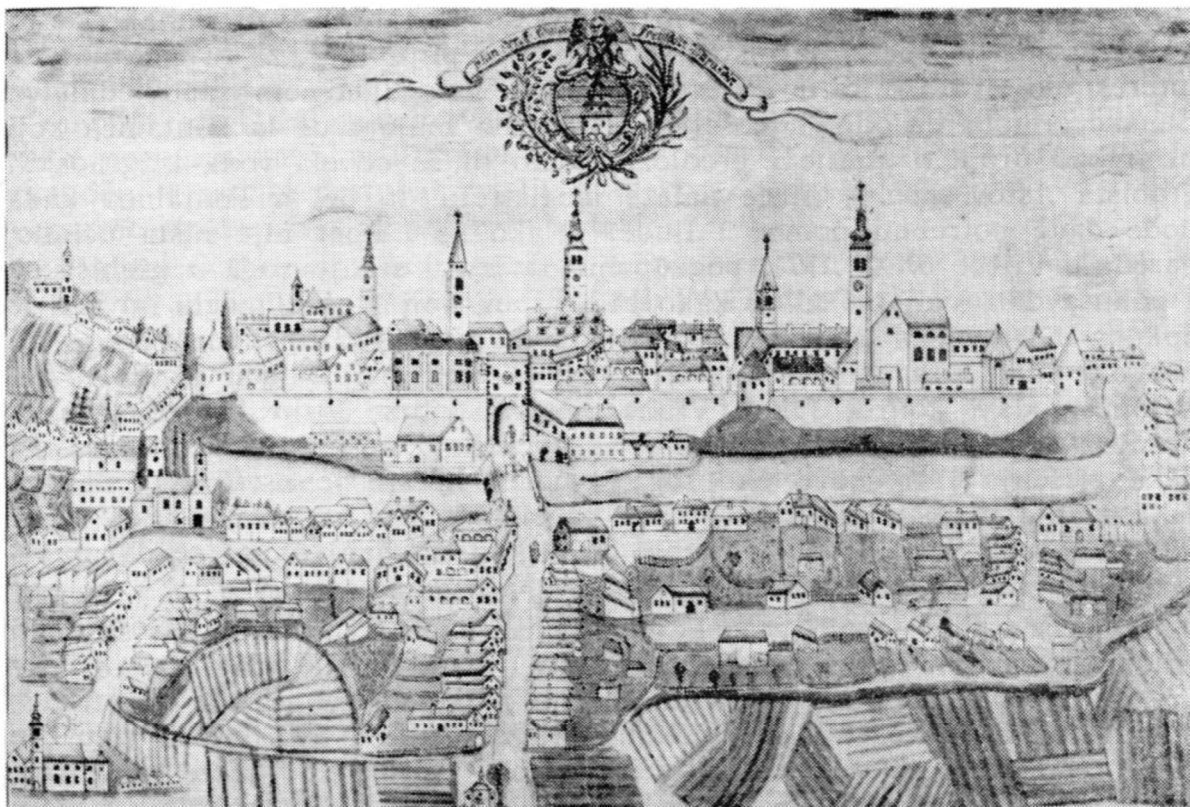
11. HAV, AGV, k. 76, 136

12. HAV, AGV, k. 93, 58

13. HAV, AGV, k. 45, 35

14. HAV, AGV, k. 45, 35

15. HAV, AGV, Radikalni arhiv (R.a.), fasciculus (f) XXXIV, (spis) 364

Sl. 1. Veduta Varaždina iz 1870. g.
(Foto: D. Puttar)
Varaždiner Stadtansicht, 1870
(Foto: D. Puttar)

Povodom toga magistrat naređuje gradskom kapetanu Ivanu Jakobu Fritzu da provede kraljičinu naredbu. Fritz angažira vojnog geometra poručnika Jägera za izradu zatraženog plana. Poručnik Jäger je iznio svoj plan usmeno kapetanu, a Fritz ga podnosi pismeno magistratu 4. XI 1768. Magistrat prosljeđuje plan Vijeću 24. XI 1768.¹⁶ Čini se da je Jägerov plan prihvaćen jer već u siječnju 1769. Vijeće u ime kraljice nalaže magistratu da pruži svaku pomoć geometru kada ovaj bude došao te da mu isplaćuje dnevnice za vrijeme boravka u Varaždinu. Jäger je došao u Varaždin 29. III 1769. i najprije želio osigurati teren od poplava, a zatim isušiti grabišta. Izgleda da je sve zapelo oko plaćanja troškova. Magistrat je, naime, smatrao — i u tom se smislu obratio Vijeću — da ne bi morao sam sudjelovati u troškovima asanacije, nego da trebaju sudjelovati i tvrđava i županija. Vijeće je odgovorilo da magistrat treba da se sporazumi i sa županijom i s vlasnicima tvrđave o sufinanciranju troškova radova, a Vijeću treba dostaviti izvještaje o učinjenom.¹⁷ Da doista nije ništa učinjeno, vidi se iz opomene županijskog fiska Mirka Volicha 10. XII 1770. kojom ostrim riječima upozorava magistrat da nije ništa učinio uprkos naredbi za kopanje odvodnog kanala pa se voda i dalje sakuplja oko grada i onečišćuje raznim otpacima

16. HAV, AGV, R.a., f. XXXIV, 367

17. HAV, AGV, k. 5, 65

što sve šteti zdravlju građana. On prijeti da će tužiti magistrat ako nešto ne poduzme.¹⁸ I opet nije ništa učinjeno. U srpnju 1771. za tu se vodu zainteresiralo dvorsko ratno vijeće i dalo je nalog glavnom zapovjedništvu Banske granice da odmah pošalje u Varaždin majora de la Fontainea koji bi trebao proučiti stanje i predložiti kako bi se odvela voda iz gradskih grabišta. Istovremeno Vijeće nalaže magistratu da de la Fontaineu kada dođe dade potrebnu pomoć i ljude.¹⁹ Kako se i opet nije ništa učinilo, naređuje Vijeće 6. XI 1771. podžupanu da izvidi stanje vodâ u grabištima i pokuša dati svoj prijedlog kako bi se i uz koji trošak mogla odvesti iz opkopa u Dravu. Magistratu preporuča suradnju s podžupanom.²⁰ Da i ovaj put nije ništa urađeno, vidi se iz obavijesti upućenoj Vijeću 3. VIII 1784. kojom gradski konzul Jakob Vrabec, pučki tribun Josip Ferenčić, zatim Franjo Olemušić, Josip Daindl i gradski kirurg Antun Grübner predlažu neka rješenja i troškove oko toga,²¹ međutim, sve je ostalo po starom. Zatrpavanje grabišta započeto je tek početkom XIX stoljeća, no još su se i tada nalazili ostaci vode u njima. Na dijelu tih bara nalazi se danas varaždinski gradski park.²²

Onečišćavanje javnih gradskih površina (ulica i trgova) vršili su sami građani bacanjem raznih otpadaka iz kuća i dvorišta. Gradski kapetan Fritz proglasom oglasnim na 14 javnih mjesta najstrože zabranjuje bacati uginulu perad na ulice. Takva se živad mora zakapati u dvorištu ili vrtu. Ne smije se nikakvo smeće iz dvorišta ni »drache zvertov na vulicze van hitati, metati y ulicze obchinszke szmraditi.«²³ Događalo se da su pojedini građani postavljali zahodske jame na ulicu da im ne smrde u dvorištu. Iz takvih se jama onda širio smrad po ulici. Grupa obrtnika žali se magistratu 1772. godine na posebnu nečistoću oko Erdödyjeve kovačnice u gradu — obrtnici pišu Erdödyjevo prezime Eartösch — i spominju kraj kovačnice nepokrivenu zahodsku jamu u koju je noću pao jedan prolaznik.²⁴

Čišćenje javnih gradskih površina obavljao je posebni gradski namještenik. Otklanjao je izmetine, smeće i eventualno uginule životinje. Sve bi to odvezio izvan grada. Status takvog čistača dugo nije bio riješen pa je 1748. izvršitelj pravde Ivan Cinderi predložio da se odredi zemljište kamo će se odvoziti otpad, a čistaču da se dade kuća, konj, kola i bačva za odvoz smeća kao i prâvo da si iz gradske šume dovozi potreban ogrjev te da se odredi taksa za njegove usluge.²⁵ Godine 1753. gradski bilježnik Juraj Horvat izdaje propis prema kojem je krvnikov sluga dužan obavljati živoderske poslove u gradu i uz to se mora brinuti za čistoću ulica. Određena je i taksa za njegove usluge, a on će imati besplatni stan i komadić vrta.²⁶ 1759. dopušta ugarska dvorska komora da se namjeste dva čovjeka za čišćenje ulica

18. HAV, AGV, k. 63, 97

19. HAV, AGV, k. 7, 2

20. HAV, AGV, k. 6, 66

21. HAV, AGV, R.a., f. ××××, 529

22. Pichler, L.: Stare varaždinske ljekare i ljekarnici (II), »Farmaceutski glasnik«, 7:269-277, 1971.

23. HAV, AGV, k. ×CVII, 21

24. HAV, AGV, k. CII, 88

25. HAV, AGV, k. 73, 177

26. HAV, AGV, k. 46, 85

s određenom plaćom dijelom u novcu, dijelom u živežnim namirnicama.²⁷ Događalo se da te osobe nisu najzdušnije obavljale svoj posao, pa su se lešine uginulih životinja nalazile nepokopane. Zdravstvena je komisija (Comissio sanitaria) upozoravala magistrat na propuste njegovih namještenika, pogotovo kada se u gradu i okolici pojavila stočna kuga. 1771. godine poveden je sudski postupak protiv gradskog živodera Tonija Petauera zbog nemarnog pokapanja uginulih životinja.²⁸

Magistrat je nadzirao izvedbe pojedinih sanitarnih objekata kada su se nalazili ili prelazili javne površine. Tako 4. IV 1772. gradski izaslanici Gerhard Klein i Ivan Banovec nakon uvida u gradnju odvodnog kanala za kišnicu novogradnje zemaljskog liječnika Mihaela Hinterholzera podnose izvještaj magistratu i kažu da se kanal može izvesti bez štete za grad jer u blizini postoji otvor koji vodi u gradski jarak (fossatum) i njime se može odvoditi kišnica.²⁹ Radilo se o zgradi koja i danas postoji u Cankarevoj ul. br. 9. Gradski se magistrat nije ustručavao intervenirati bez obzira na nečiji položaj ako se radilo o komunalno-zdravstvenom interesu. 28. VII 1772. gradski kancelist Josip Pichler opominje baruna Mihajla Malenića od Kurilovca, koji je u gradu obnašao funkciju sanitarnog ravnatelja, jer se iz njegove kuće slijeva na ulicu smrdljiva voda i zagađuje neki mlin u blizini, pa ga poziva da to uredi.³⁰ Mihael Magyary, gradski fisk, opominje groficu Anu Mariju Drašković, udovicu Petra Keglevića, tada ženu Troila Petra Sermage, da dade urediti kanal uz kuću Petra Keglevića jer se preko nečiste vode iz kuće »širi bolest«.³¹ Kako se grofica najvjerojatnije oglušila na opomenu i nije dala urediti taj kanal, osuđena je 31. VIII 1760. zbog »oglušivanja uređenja kanala«.³² I u ovom slučaju, kao uostalom u toku asanacije gradskih opkopa, upada u oči neobično dugotrajni postupak.

Osobe koje su obavljale poslove krvnika nazivalo se sudskim izvršiteljima ili izvršiteljima pravde, njihovi pomoćnici (sluge), živoderi i ulični čistači smatrani su manje vrijednim osobama. To su osobito osjećala njihova deca, pa i onda kada ne bi pošla stopama očevih zanimanja. Nije to bila pojava samo u Varaždinu! I u drugim su se gradovima tako odnosili prema ljudima tih zvanja i njihovoj djeci. 9. V 1772. Vijeće kraljevina traži da magistrat proglasi kraljičinu naredbu prema kojoj djeca sudskih izvršitelja i živodera mogu slobodno i bez ikakvih zapreka učiti i obavljati bilo koji zanat te da se mogu primati u odnosne cehove, a djevojke se slobodno udavati. Ta je naredba objavljena i u svim nasljednim njemačkim zemljama.³³ Sličan je odnos postojao i prema Židovima. I njih se drugačije gledalo i smatralo da od njih može doći samo zlo. Židovi su se u našim krajevima najčešće bavili trgovanjem, trgovali su i stokom. Nije nikakvo čudo da se za vrijeme haranja stočne kuge bolest unijela i u grad i okolicu. Nisu samo građani pojedinci gledali Židove određenim animozitetom. I službeni je stav bio takav. 29. VIII 1761. objavljuje pretstavnik magistrata Juraj Petković

27. HAV, AGV, k. 2, 96

28. HAV, AGV, k. 33, 11

29. HAV, AGV, k. 57, 21

30. HAV, AGV, k. 60, 51

31. HAV, AGV, k. 53, 50

32. HAV, AGV, k. 35, 2

33. HAV, AGV, k. 8, 40

banovu naredbu kojom se izričito zabranjuje prodaja goveda Židovima jer — kaže se u naredbi — »iskustvo uči da se je upravo preko Židova proširila strašna zaraza stoke iz Kranjske ovamo«.³⁴ U neoprostiv grijeh upisivao se eventualni seksualni kontakt Židova s našom ženom. Za ovakav čin mogao je lako izgubiti glavu, a najmanje što mu se moglo dogoditi bilo je da bude prognan. 27. XI 1772. Vijeće kraljevina nalaže magistratu da odmah uhapsi i zatvori nekog Mojsiju Semela ako bi se pojavio u Varaždinu. Semel je zbog nedopuštenog spolnog odnosa s kršćankom kažnjen zatvorom i izgonom preko Zemuna u Tursku. Sada je u bijegu pa je za njim raspisana tjeralica.³⁵

Pojava prosjaka i prosjačenja, kao i drugih osoba koje su bez posla lutale gradom, poprimila je s vremenom takve razmjere da se u rješavanje tog pitanja uplelo i samo Vijeće Kraljevina. I ovom je prilikom upadljiva inercija magistrata u pogledu rješavanja pitanja iz vlastite nadležnosti, a možda je tada bio takav stil rada: čekalo se da viša instanca nešto pokrene. To bi odgovaralo i duhu vremena, centralizmu cjelokupne vlasti.

1769. Vijeće Kraljevina poziva magistrat da pokrene pitanje i predloži projekt izgradnje kuće u kojoj bi se načinile radionice i zaposlili prosjaci, skitnice, varalice, nezaposleni, lakši delikventi i drugi i gdje bi mogli nešto korisno raditi.³⁶ Slično je i s vojnim invalidima. Kraljica je naredila magistratu da se svi otpušteni vojnici-invalidi smjeste u kuću invalida, a samo oni, koji se iskažu i dokažu da su zaposleni i da se mogu sami brinuti za sebe, mogu stanovati izvan te kuće. Ni jedni ni drugi ne smiju se ženiti bez prethodne kraljičine dozvole.³⁷

Povodom zahtjeva Vijeća Kraljevina o spomenutoj zgradi za prosjake i druge nezaposlene određeni izaslanici 19. V 1796. obavještavaju magistrat da su obišli razna mjesta u gradu na kojima bi se mogla podići ta kuća, pa predlažu zemljište uz pivovaru (pivanu), blizu kuće vratara, stražara i gradskih čistača ili toranj u kojem stanuje sudski izvršitelj. Predlažu i zemljište vlasništvo zemaljskog liječnika Mihaela Hinterholzera, a ako ono ne bi bilo dovoljno veliko, moglo bi mu se pridodati dio dvorišta pivovare jer je jedno uz drugo. Tu bi se mogla sagraditi kuća i sve opasati zidom, a mogla bi se i iskoristiti kuća koju je započeo graditi Hinterholzer jer je on voljan ustupiti gradu i zemljište, započetu kuću i materijal koji je prikupio. Izaslanici nadalje navode da bi muškarci, koji bi bili smješteni u tu kuću, mogli čistiti ulice, kanale i mostove, nositi vodu za hladnjak pivovare, cijepati drva, ravnati nasipe, krčiti grmlje, a žene šivati i prati rublje.³⁸ Izvještavajući Vijeće Kraljevine o tome magistrat napominje da nije u stanju sâm podići tu zgradu pa predlaže da to načine zajednički kraljevina i županija i da se za to iskoristi dio novca dobivenog kao porez i onog koji je namijenjen za vojne svrhe.³⁹ Pitanje prosjaka i drugih beskućnika u gradu nije bilo time riješeno. Zgrada nije sagrađena, od magistrata je zatraženo

34. HAV, AGV, k. 51, 9

35. HAV, AGV, k. 8, 156

36. HAV, AGV, k. 4, 103

37. HAV, AGV, k. 8, 56

38. HAV, AGV, k. 53, 32

39. HAV, AGV, k. XCIV, 25

da sve bolesne prosjake smjesti u bolnicu, a strane otpravi iz grada. Vijeće je posebno upozorilo magistrat da pitanje prosjaka ne bi trebalo ono rješavati, nego magistrat, pa neka se zauzme za to, a njih izvjesti o učinjenom.⁴⁰ Magistrat je nakon toga preko gradskog kapetana naredio da svi prosjaci i druga sirotinja, koji ne borave u gradu dulje od tri godine, moraju odmah napustiti grad, a domaći se moraju pri »Deputaty Varasky oglasziti, y vu lisztu zapiszati« gdje će dobiti pravila o prosjačenju kojih se moraju držati.⁴¹ Kraljica je, mimo ovih naredaba migstrata, naredila da se od svakog posjetioca zabave ili plesa treba zatražiti prilog za uzdržavanje siromaha, sirotišta i bolnica. Taj se novac morao dostavljati Vijeću Kraljevina.⁴¹ O pitanju prosjaka nisam našao daljnjih podataka.

Povremeno se pojavljuje po koji slučaj čedomorstva. Treba odmah napomenuti da su se takvi delikti najteže kažnjavali. Kazna je bila jedinstvena: odsjecanje glave počiniteljice.⁴² Toliko se to smatralo teškim zločinom da je i roditelj osuđene ponekad stajao na strani suda i odbijao pomoći vlastitom djetetu.⁴³ Doduše, takvo shvaćanje može biti i rezultat religioznog stava, ali i osjećaj povrijeđene časti. Ipak nije se samo kaznama i represalijama utjecalo na suzbijanje tih pojava. Nalazimo sasvim definirane preventivne mjere propisane od same kraljice s ciljem da se ti zločini spriječe. Godine 1769. izdana je naredba kojom su u svim mjestima imenovani posebni ljudi čija je zadaća paziti na žene koje zatrudne izvan braka i upozoravati njihove roditelje da te žene ne počine čedomorstvo. Takve se trudnice ne smiju protjeravati iz kuće, što je inače bio običaj, naprotiv, treba im osigurati stan i zadržavati ih da ne bio novorođeno dijete dospjelo u opasnost da ga mati ubije. Ako bi koja takva trudnica češće mijenjala stan, treba ispitati razloge zašto to čini i spis o tom predati sucu ili činovniku koji će se pobrinuti za sigurnost poroda. Dogodi li se ipak čedomorstvo, pozvat će se na odgovornost i dotični sudac i kazniti zbog nedovoljnog izvršavanja ove naredbe. Na kraju kraljica naređuje da se takve žene ne smiju šibati, premda priznaje da »strah od šibanja odvraća od zločina.«⁴⁴

Prve pokušaje o nastajanju da se groblja smjeste izvan grada nalazimo u pozivu Vijeća Kraljevina magistratu od 3. XII 1768. Traži se da se s gradskim župnikom poduzme sve što je potrebno — vlada je to već riješila s biskupijom — da se sva groblja unutar grada ukinu. Groblja su tada potpadala pod crkvu. Izvršenje tog posla povjereno je gradskom kapetanu, a on s tim upoznaje 10. XII 1768. gradskog župnika Antuna Smukovića. Pozvao ga je da zajedno nađu pogodno mjesto za groblje izvan grada. Župnik je odbio išta poduzimati navodeći da nije o tom obaviješten od svojih duhovnih vlasti. Ispričao se gradskom kapetanu da zbog bolesti ne može s njim nikuda ići. Umjesto njega prebendar Grangya pokazao je kapetanu Fritzu dva zemljišta uz kapucinski vrt i još jedno sjeverno od kapelice sv. Fabijana i Sebastijana. Za ovo zadnje je napomenuo da mnogi građani za života izjavljuju da bi željeli biti pokopani u blizini te kapelice. 24. XII

40. HAV, AGV, k. 7, 18

41. HAV, AGV, k. 46, 2

42. HAV, AGV, k. 43, 19

43. HAV, AGV, k. 54, 68

44. HAV, AGV, k. 5, 53

1768. saopćeno je gvardijanu franjevačkog samostana da se postojeće groblje oko njihove crkve smatra zatvorenim i da će se to preko zapovjednika gradske straže objaviti građanima.⁴⁵ Groblje koje danas postoji u Varaždinu otvoreno je 1773. godine, ali su još 1789. mrtvaci pokapani unutar grada.⁴⁶

Iz jednog dokumenta od 9. IX 1769. vidi se da u to vrijeme nije postojala mogućnost smještaja duševnih bolesnika u gradu. Magistrat moli Vijeće Kraljevina da neku Mariju Czolter, nazivaju je još i Iberfelner, koja je došla iz Italije i duševni je bolesnik, smjesti nekamo jer »u Varaždinu nema za tu svrhu osnovane fundacije.«⁴⁷ U vrijeme o kojem je riječ u gradu je bilo bolesnika sa spolnim bolestima, štoviše raširena je i prostitucija pa su za vrijeme županijskog fizika J. B. Lalanguea i zemaljskog protomedika Mihaela Hinterholzera u gradu provođene organizirane racije protiv spolno zaraženih prostitutki.⁴⁸

Prateći sva ta zbivanja u gradu nigdje se ne vidi direktni utjecaj zdravstvenih radnika. Jesu li i koliko sudjelovali u rješavanju pojedinih pitanja, nije vidljivo iz dokumenata. Zdravstvena je služba bila u rukama kirurgâ i primalje,⁴⁹ no u gradu su bila i dva liječnika: županijski fizik Antun Dominik de Grassi, poslije njega Jean Baptist Lalangue, i zemaljski praliječnik (protomedik) Mihael Hinterholzer. Međutim, osim najslužbenijih odnosa između gradskih vlasti i županijskih, odnosno zemaljskih, nije postojala nikakva suradnja. To se često vidjelo, a osobito se ispoljilo u pokušajima saniranja gradskih opkopa i uklanjanju vode iz njih. 14. VII 1772. Vijeće nalaže magistratu da izvrši pregled svih prostorija u kojima se čuva žito i brašno kao i sve pekare jer se građani tuže na loš kruh,⁴⁹ a samo nekoliko dana poslije, 11. VIII 1772. obnavlja se kraljičin proglas o zabrani uvoza olova i olovnih kugala. S 1. XI iste godine zabranjuje se upotreba starog olova u lončarstvu.⁵⁰ Zadivljuje koliko je dugo poznato trovanje olovom zbog korištenja zemljanog suđa na području Varaždina i okolice! Nemoguće je a da iza ovakvih akcija nisu stajali medicinari.

Magistratu su se ponekad javljale osobe s raznim bizarnim željama. Tako npr. Barabara Blažinčić 1768. moli da joj magistrat »polegh vdove Janka negdasznega Pintaricha pri patrem Kapuczineh vu kutu jeden mali Falachek grunta za nachiniti zpomochjum dobrochinitelov mojih jednu malu kuchicu dati y dopusztiti« pa da »spital« napusti jer joj tamošnje žene ne daju mir, a ona je »selujucha bolje vu miru Goszpodinu Boghu szlusiti y odurne grehe oplakujuch pokoru chiniti Reda Sz. otecza Ferencza Tersziaka.«⁵¹ Kada joj molbi nije udovoljeno, moli da joj u gradskom ksedohiju dodijele neku praznu prostoriju u kojoj bi mogla sama i udaljena od svijeta provoditi pobožan život koji joj je preporučio o. Angello Rosa, franjevački provincijal u Rimu, kada je tamo bila 1767.⁵² Iz ovog je vidljivo da su u gradskom ksenodohiju živjele i takve osobe koje se ne mogu svrstavati u kategoriju sirotinje i koje su prije putovale svijetom i pri tom dolazile

45. HAV, AGV, k. 4, 73

46. Piasek, G.: Ivan Krstitelj Lalangue, »Acta medicorum«, Varaždin, 1: 79–85, 1975.

47. HAV, AGV, k. 69, 64

48. Thaller, L.: Povijest medicine Hrvatske i Slavonije od 1770–1850., Karlovac, 1927., str. 18

49. HAV, AGV, k. 8, 81

50. HAV, AGV, k. 8, 89

51. HAV, AGV, k. 53, 115

52. HAV, AGV, k. 54, 6

u dodir s onima do kojih »mali« čovjek teško ili nikako ne dolazi. No, bilo je i zahtjeva gdje je bilo potrebno intervenirati. Godine 1768. obraća se magistratu Tomo Borović, vojnik Palffyjeve regimente — svjedodžbu o njegovom zdravlju izdao je gradski kirurg Antun Grübner — i moli da se magistrat zauzme za njega i da ga oslobodi vojske u kojoj je neprekidno 12 godina. Navodi da je oženjen i otac djece te da mu se žena htjela preudati jer nije imala čime uzdržavati djecu. Magistrat moli kraljicu da udovolji Borovićevoj molbi jer su navodi točni, a njegova obitelj izaziva smilovanje.⁵³

Rezimirajući izneseno možemo zaključiti da su bitna pitanja uočena, a karakteristika je da su sva rješenja, pa i inicijativa za rješavanje dolazili uvijek od viših instanica. Ovo se može dvojako tumačiti: najvjerojatnije kao izraz stila i doba u kojem se i inače sve tako rješavalo, a možda i zbog toga što u neposredno izvršnim organima nije bilo odgovarajuće spremnog kadra za rješavanje određenih pitanja.

EINIGE ANGABEN ÜBER DIE KOMMUNALEN, SANITAREN UND SOZIALEN VERHÄLTNISSE IN VARAŽDIN IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 18. JHD.

ZUSAMMENFASSUNG

Auf Grund archivistischer Angaben sind einige Momente der kommunalen, sanitären und sozialen Verhältnisse der Stadt Varaždin in der zweiten Hälfte des 18. Jhd. beschrieben, als Varaždin Hauptstadt Kroatiens und Regierungssitz war. Gezeigt sind die Anfänge und das Bemühen, das Wasser aus den Gräben zu entfernen, die Reinigung der Strassen und Plätze zu organisieren, den Friedhof ausserhalb der Stadt zu lokalisieren, das Herstellen von sanitären Objekten auf öffentlichem Boden und die Beseitigung von Verunreinigungen zu beaufsichtigen.

Gezeigt ist das Verhältnis zum Kindermord, zu den Juden, zum Henker, seinen Dienern, den städtlichen Strassenkehrern, den Schindern und ihren Kindern, den Kriegsbeschädigten, den Bettlern und anderen arbeitslosen Personen in der Stadt. Erwähnt ist auch die städtische Armenanstalt und die Organisation der Verwaltung des Stadtmagistrats.

53. HAV, AGV, k. 54, 13